

Amiről a tankönyvek hallgatnak

Az írók viselt dolgai a tankönyvek életrajzaiban

A pszichobiográfia a pszichohistória egyik sajátos műfaja, amely a pszichológiai motívumok feltárását célozza az élettörténetekben. Szoros kapcsolatot tételez fel az alkotó és alkotás között: az alkotást az alkotó lélektanából vezeti le, és kölcsönösen, egyiket a másik segítségével magyarázza. Tanulmányomban amellet érvelek, hogy a sematikus, lélekrajz nélküli, sokszor üres méltatásokban kimerülő író-életrajzok elidegenítőek, szemben a pszichobiografikus igényű életrajzokkal, amelyek egy hitelesen, összetetten és árnyaltan ábrázolt személyiség valódi problémáit és azokra adott reakcióit (amelyek lehetnek alkotások is) mutatják be. Az életszerűen ábrázolt íróhoz „közünk van”, így felébredhet a kíváncsiság alkotásainak megismerésére is.

Tíz középkorú íróknak szánt magyarországi irodalomtankönyvben négy jelentős huszadik századi magyar író (Ady Endre, Babits Mihály, Juhász Gyula és József Attila) életrajzát tanulmányoztam abból a szempontból, hogy milyen hangsúlyt kap bennük az életút, milyen összefüggésekre mutatnak rá az író élete és műve között, milyen árnyalt személyiség-portrét rajzolnak, és milyen életrajzi tényeket említenek, illetve hallgatnak el. A sematikus, semmitmondó életrajzok mellett kitűnő példákat találtam arra is, hogy a pszichobiografikus személelmód már jelen van a középkorú tankönyvekben.

Szükség van-e az író-életrajzokra?

Mind az irodalomtudomány képviselői, mind pedig az irodalmat tanító tanárok többsége egyetért abban, hogy ideje szakítani az irodalomtanítás hagyományos struktúrájával, tartalmaival és formájával. A jelenlegi reformtörekvések¹ jellemzője, hogy feleslegesnek, irrelevánsnak vagy mellékesnek tekinti az írók és költők életrajzával való foglalatosságát.

Ugyanakkor, ragaszkodva az irodalomtanítás évszázados hagyományához, minden tankönyv, hosszabb-rövidebb terjedelemben, minden íróval kapcsolatban közöl életrajzot. Ezek a biográfiák hol lexikonszerűen, távirati stílusban (például Pethőné Nagy), hol pedig részletekbe bocsátkozva (például Mohácsy Károly, Szegedy-Maszák Mihály) szólnak az írók viselt dolgairól.

A szakmai közvélemény azt vallja, hogy nincs szükség életrajzra, ugyanakkor a tanári gyakorlatban eltekinteni sem tudnak tőlük. Funkcióját a „sem mire sem jó” és az „ez is a tananyag része” skálán egyénileg eltérő módon ítélik meg.

Tanulmányomban amellet szeretnék érvelni, hogy az író-életrajzokra igenis szükség van, de nem a hagyományos értelemben, hanem pszichobiográfia formájában. Az ilyen életrajz sokrétű (irodalomtudományi, lélektani, didaktikai, pedagógiai stb.) funkciót tölthet be, és olyan „mellékhatásokkal” „kecseget”, mint az olvasóvá nevelés és az önismeret fejlesztése. Hogy megértsük, milyen előnyei lehetnek a pszichobiográfiának a tankönyvi életrajzok alternatívájaként, először a pszichobiográfia fogalmát kell tisztáznunk.

Mi a pszichobiográfia?

A pszichobiográfia a pszichológiában egyre inkább teret nyerő műfaj, az esettanulmány egyik válfaja: egy jelentős személyiség (legyen az művész, történelmi személy vagy politikus) életút-rekonstrukciója, ami egyaránt támaszkodik a történeti forrásokra és a lélektani elméletekre, illetve kutatásokra. A pszichobiográfia tudományos objektivitással beszél a különféle pszichés zavarokról, de nem célja a diagnosztizálás. Nem célja továbbá a lejáratás, hitelrontás, „kipletykálás”, ahogy az idealizálás, fantomizálás, meghamisítás sem. Nem „originológia” (azaz nem a gyermekkorban véli megtalálni minden baj forrását) és nem patográfia. Célja, hogy feltárja a tettek (alkotások) mögött meghúzódó személyes motivációkat, és így hozzájáruljon a személy (és alkotása) jobb megértéséhez (vesd össze: *Schultz*, 2005). A pszichobiográfia személyiségrajzot ad, fejlődés-rekonstrukciót. Életszerű, „háromdimenziós” alakot rajzol. Problémacentrikusan közelít, a „miértek” érdeklik. Összefüggéseket, okokat, következményeket tár fel, és a személyiséget, illetve az életutat mint egy kirakós játék darabjait rakja össze egészszé (*Bálint*, 2012a, 2012b).

A pszichobiográfia messze túlmutat az irodalomtankönyvek sokaságában található életrajz-sablonokon, amelyekből nem szükségképpen rajzolódik ki az alkotó személyisége, illetve nem lélektanilag hitelesen rajzolódik ki. A sablon-életrajz életrajzi tényei között sokszor az alapján szelektál a tankönyvíró, hogy hozzájárul-e egyfajta „tiszteletre méltó” személyiség megrajzolásához, vagy esetleg rombolná az efféle illúziót. Az előbbiek bekerülnek az életrajzba, az utóbbiak pedig vagy „megszelídítve”, eufemisztikusan, vagy virágnyelven körülírva jelennek meg, vagy egyáltalán nincsenek megemlítve.

Ugy vélem, itt az ideje szakítani a romantikus eszményítés igényével, és inkább a pszichológiai (és történeti) hitelesség igényével kellene fellépni. Pszichológia alatt nem a „pszichologizálást”, illetve a naiv pszichológiát értem, hanem a modern (személyiség) pszichológia eredményeinek alkalmazását. A pszichobiografikus alaposággal elemzett személyiség ugyanis, bár nem feltétlenül „eszményi”, állásfoglalásra késztet, kapcsolódást indukál, elgondolkodtat, önismereti munkára serkent. A tanulónak „köze” lesz hozzá, minduntalan önreflexióra inspirálja, és mellékesen releváns lélektani ismeretekre is szert tesz. Mindez hozzájárulhat az irodalom iránti esetleges negatív, elutasító attitűd gyökeres megváltozásához, és elősegítheti a tanulóknak az értő olvasóvá és reflektív gondolkodóvá nevelését (*Bálint*, 2012a).

Van-e pszichobiográfia a tankönyvekben? – A vizsgálat bemutatása

Tíz magyarországi, középiskolásoknak szánt irodalomtankönyvben négy jelentős huszadik századi magyar költő (Ady Endre, Babits Mihály, Juhász Gyula és József Attila) életrajzát tanulmányoztam abból a szempontból, hogy milyen hangsúlyt kap az életút, milyen összefüggésekre mutatnak rá a tankönyv szerzői a költő élete és műve között, milyen árnyalt személyiség-portrét rajzolnak, és milyen életrajzi tényeket említenek, illetve hallgatnak el.

A vizsgálatba felvett tíz tankönyv adatait az 1. számú táblázat tartalmazza. A hivatkozás leegyszerűsítése érdekében minden könyvnek egy rövid kódot adtam, ami az első szerző nevének kezdőbetűiből és az évfolyamot jelölő szám(ok)ból áll.

1. táblázat. A vizsgálatba felvett tankönyvek és kódjuk

	<i>Szerző(k) (év), cím, kiadó, kiadás helye</i>	<i>KÓD</i>
1.	Diószegi Endre és Fábián Márton (2003): <i>Irodalom 11. évfolyam</i> . Krónika Nova Kiadó, Budapest.	DE 11
2.	Madocsai László (2005): <i>Irodalom a középiskolák 11. évfolyama számára</i> . Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.	ML 11
3.	Madocsai László (2005): <i>Irodalom a középiskolák 12. évfolyama számára</i> . Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.	ML 12
4.	Mohácsy Károly (2008): <i>Irodalom a középiskolák 11. évfolyama számára</i> . Krónika Nova, Budapest.	MK 11
5.	Mohácsy Károly és Vasy Géza (2008): <i>Irodalom a középiskolák 12. évfolyama számára</i> . Krónika Nova, Budapest.	MK 12
6.	Pethőné Nagy Csilla (2005): <i>Irodalomkönyv a szakközépiskolák 11. évfolyama számára</i> . Korona Kiadó, Budapest.	PNCs 11
7.	Pethőné Nagy Csilla (2005): <i>Irodalomkönyv a szakközépiskolák 12. évfolyama számára</i> . Korona Kiadó, Budapest.	PNCs 12
8.	Sipos Sándor (2004): <i>Irodalom a szakképző iskolák 9–10. osztálya számára</i> . Pedellus Tankönyvkiadó Kft., Debrecen	SS 9-10
9.	Somos Béla és Hódi Gyuláné (2009): <i>Irodalom 11.</i> Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.	SB 11
10.	Szegedy-Maszák Mihály, Veres András, Bojtár Endre, Horváth Iván, Szőrényi László és Zemplényi Ferenc (2004): <i>Irodalom a gimnázium III. osztálya számára</i> . Krónika Nova, Budapest.	SzMM 11

A tankönyvek kiválasztásakor arra törekedtem, hogy jól reprezentálják a ma forgalomban levő, a 11–12. évfolyamon használatos irodalom tankönyveket, és legyen közöttük gimnáziumok, szakközép- és szakképző iskolák számára írt munka is.

Nem volt célom a szisztematikus tankönyvelemzés. A tankönyveket nem egészükben, hanem kiragadott részletek útján közelítettem meg, és sajátos szempontjaim szerint elemeztem. Így kritikai megjegyzéseim kizárólag az általam hivatkozott szövegrészekre, nem pedig magukra a tankönyvekre érvényesek.

Az alábbiakban sorra veszem a kiválasztott költőket, és bemutatom a tankönyvek által róluk rajzolt portrékat.

Ady Endre

Ady Endre személyére azért esett a választásom, mert a költő életvitele, botrányokkal terhelt szerelmi élete és betegsége megkerülhetetlen, de egyúttal rendkívül nehéz feladatot ró az életrajzírókra.

Első közelítésben a tankönyvszerzők összességében meglepően őszintének bizonyultak, és egy kivétellel nem futamodtak meg a nehéz és kényes feladat elől. A kivételt az SS 9–10 képviseli, amely talán a fiatalabb célkorosztály okán nem ejt szót Ady betegségének mibenlétéről és szertelen életmódjáról. De Ady költészetéről sem mond olyat, ami ne lenne igaz a legtöbb magyar költőre...²

Az ML 11 rövid, de információban gazdag életrajzzal kezdi a költő bemutatását. Az életrajzból világosan kirajzolódik egy tájékozódásra vágyó, nyughatatlan, gazdag életművet alkotó ember portréja. A portréhoz felhasznált életrajzi adatok egyszerre bősé-

gesek és szigorúan megválogatottak: a szelekció vezérelve láthatóan az volt, hogy az életműhöz szorosan kapcsolódó tényekre szorítkozzon. Amit elegánsan megkerül a szerző, az Ady betegségének említése (így megneveznie sem kell). Csak a portré utolsó bekezdésében közli, hogy „1918-ban már súlyos beteg volt”.

Az életrajz ismertetésében szintén a tömörség igénye vezérelte a PNCS 11 szerzőjét is. Lexikonszerűen, szigorú kronológiát alkalmazva röviden beszámol Ady életének fontosabb eseményeiről és fordulópontjairól. Nem hallgatja el, sőt zárójelben meg is nevezi Ady betegségét, és említést tesz „éjszakázó életmódjáról” és narkotikum-függőségéről. Lédával kapcsolatban azonban túl szűkszavú, csak a névből derül ki, hogy férjes asszonyról van szó, és kapcsolatuk viharos voltáról sem ejt szót. A szerző következetesen szétválasztja az életrajzot (amit „Adatoló”-nak nevez) és a pályaképet, azt sugallva ezzel, hogy az élettel kapcsolatos „adatoknak” kevés közül van a művekhez, legfeljebb annyi, hogy megírásuk időpontját rögzíti.

Három olyan tankönyvről is be tudok számolni, amelyeket a magam szempontjai alapján a legizgalmasabbnak találok. Az egyik a DE 11, amelyik egyszerre kronologikusan és kulcstémák (például újságírói pálya, Nagyvárad, Léda és Párizs, támadások stb.) köré gyűjtve tárgyalja élet és életmű összefüggéseit. Nem kerüli meg, hanem a maguk kontextusában részletesen és objektíven tárgyalja a kényesebb kérdéseket. Lédáról nemcsak azt tudjuk meg, hogy férjes asszony, hanem hogy „szerelme, kapcsolatai és pénze új távlatokat nyitott meg” (DE 11, 173. o.) a fiatal Ady előtt. Életvitelének külön kis fejezetet szentel, amelyben elmondja többek között, hogy sohasem volt saját lakása, elég pénze, és „fordítottan élt”, azaz nappal aludt, az éjszakákat pedig „mulatozással töltötte” (DE 11, 176. o.). A közel négy oldalas portré jó áttekintést ad a költő életútjának minden jelentős mozzanatról, megnevezi a barátait és az ellenségeit, felvázolja a szellemi fejlődését és érdeklődésének irányait. Összefüggéseket tár fel, folyamatokat érzékeltet, egyúttal bepillantást enged a századelő társadalmi viszonyaiba és egy neves alkotó ember magánéletébe. Anélkül, hogy egyetlen pszichológiai kifejezést is használna, pszichobiografikus igényű munkát végez.

A második könyv, a SZMM 11 tíz oldalt szentel Ady életrajzának. Részletes, pontos, olvasmányos és helyenként humoros portréja közel hozza Adyt az olvasóhoz, és kíváncsivá teszi az alkotások iránt is. Ady itt hús-vér emberként lép elénk, tehetséggel, dilemmákkal, hibákkal, erényekkel. A szerző³ vállalja a „pletykát”, számtalan „nem fontos”, ám érdekes mozzanatról is tudósít, mint például arról, hogy a kocsmák közül „az Andrásy úti Három Holló vendéglő a kedvenc törzshelye”, ahol „valóságos fejedelemtént veszi körül udvartartása” (SZMM 11, 194. o.) A fejezetet olvasva a szerző érett látásmódja, ismeretszerző szakértelme és Ady iránti mély elköteleződése is tapinthatóvá válik.

A harmadik könyv, amelyet szintén egyértelműen pozitív példaként értékelek, az MK 11, amelynek szerzője szintén szerves egységben látja és mutatja be az életutat és az életművet. Kitűnő, élvezetes pszichobiográfiát készít Adyról, amely során feltárja a költő viselkedésének lélektani motívumait, és rámutat, hogy mindez hogyan vezetett az egyes művek megszületéséhez. Összefüggéseket látat, ok-okozati viszonyokat tár fel anélkül, hogy akár egy mondat erejéig is „pszichologizálna” – kétségkívül irodalomtörténet művel. Nem retten vissza attól, hogy kényesebb kérdéseket tárgyaljon (például azt, hogy Léda szemelte ki magának Adyt, vagy azt, hogy „az éjszakai élet, az alkohol, az erős altatószerek használata ... kikezdte szervezetét”, MK 11, 155. o.), vagy „pletykálkodjon” („A Lédával való szakítás első hírére valósággal ostrom alá vették, levelekkel árasztották el a nők”, MK 11, 156.o.). Az olvasmányos, izgalmas portré valójában nagyon fegyelmezett logikát követ, és objektív, elfogulatlan, ugyanakkor kétségkívül vonzó képet fest Adyról. A sorok között érzékelhető, hogy ez az Ady-portré a szerző saját, élvezettel végzett kutatómunkájának eredménye.

Babits Mihály

Első pillantásra Babits személyisége, Adyéval ellentétben, sokkal integráltabbnak, konzolidáltabbnak, kiegyensúlyozottabbnak tűnik. A felszín alatt azonban sajátos „alkat” rejtőzik szorongásaival, hipochondriájával, látens homoszexualitásával. A Babits-versek atmoszférája és Babits emberi kapcsolatainak kudarcai, de egyúttal páratlan intellektuális teljesítménye és tehetsége is csak ezek fényében érthető meg igazán. Elhamarkodott házassága további súlyos dilemmák elé állította. Irodalmi tekintélyét beárnyékolta az, ahogy szerkesztői és kurátori hatalmával élt (*Bálint*, 2012b). Ezeket a kérdésköröket kerestem a tankönyvek vonatkozó fejezeteiben.

Az irodalomtörténet-írásban különösen nagy hagyománya van annak, hogy Babits-csal kapcsolatban elhallgassuk azokat a tényeket, amelyek nem illenek bele az idillikus összképbe. Ez a „hagyomány” a kortársak óvatos, féltő, tiszteletteljes (ugyanakkor néha cinkosan egymásra kacsintó) Babits-portréira és -kritikáira vezethető vissza.⁴ Ebből a szempontból érdekes lehet szemügyre venni Szerb Antal Babits-képét. A kortársak sok kérdésben világosabban, más kérdésekben homályosabban látnak, mint az utókor. Szerb Antal mint a Babitsot és munkásságát jól ismerők egyike mindent tudhatott a babitsi lélekről, de a költőfejedelem érzékenységét, sértődésre való hajlamát is figyelembe kellett vennie, amikor irodalomtörténetében az ő portréját szövegezte. A sorok között olvasni tudók számára azonban nyilvánvaló, hogy Szerb (1934, 459–465. o.) mire utalt a „furesca, preventív büntudat”, a „rendkívüli érzékenység”, a „finom, föld-távoli lény” és az „emberkerülő hajlam” kifejezésekkel.

Az utókorak Babits sértődékenységevel már nem kell számolnia, mégis, a tankönyvírók mintha ma is ettől tartanánk. A tankönyvekben megjelenő Babits-életrajzok (és így van ez a szakirodalom döntő többségében is) napjainkban is kimerülnek a méltatásban, eszményítésben, és valóságos ember helyett egy alapvetően érdektelen fantomképet rajzolnak a költőről.

Az SS 9–10 szerzője távirati stílusban nagyjából tíz mondatban elintézi a Babits-életrajzot, nem törődve sem az adatok pontosságával,⁵ sem azzal, hogy nagyjából az életút felét érinti csak. Szereti a tömör, jól hangzó közhelyeket: „Sokoldalú irodalmi tevékenységet folytatott” (SS 9–10, 290. o.). A tíz mondatban két nyelvtani egyeztetési hiba is van...

Töredékesség jellemzi a SZMM 11 életrajz-fejezetét⁶ is: nagyjából a költői indulásig jut el, innen már a művek elemzése-értelmezése veszi át a szerepet, életrajzi adatok csak elvétve bukkannak fel. Nem kerül szó Babits irodalmi vezérségéről, házasságáról, betegségéről. Babits személyisége nem rajzolódik ki az olvasó előtt.

Az SB 11 is szüksézávan tárgyalja Babits Mihály életét. Alig néhány mozzanatot tart említésre méltónak az életútból: iskoláit, tanárságának állomásait, házasságkötését, szerkesztői tevékenységét és gégebetegségét. Mindezeket felsorolás-szerűen veszi számba.

Az ML 11 szerzője a tömörség jegyében másfél oldalnyi vázlatos, lexikonszerű életrajzot ad. Bevezetőjében lerója kötelezőnek vélt méltató szavait a nagy költőről, amelyek szerint „Egész életét és magatartását a tiszta eszmények feltétlen és felelősségteljes szolgálata vezérelte” (ML 11, 222. o.). Az életeseményeket alaposan megrostálja, és vitatható tételeket hagy el, illetve emel be az életrajzba. Hiba is csúszik az adatok közé: a szerző úgy tudja, hogy a Babits házaspár csak telket vásárolt Esztergomban, és maguk építettek rá „kis nyári lakot”.⁷ Babits személyiségéről, érényeiről és hibáiról semmit sem tudunk meg, alakja az érdektelenség homályában marad.

A PNCS 11 „Adatolója” szintén tömör, lexikon-szerű. Kissé más szempontok alapján válogatta meg az életrajzi adatokat, mint a korábban elemzett ML 11, de forrásuk nyilvánvalóan közös volt,⁸ erre utal a „nyári lak” építésével kapcsolatos téves állítás is. A szerző valódi mondanivalója a *Pályakép* fejezetben kerül kifejtésre. A *Pályakép* azon-

ban, sajátos feladatából adódóan, inkább a művekre koncentrál, így Babits, az ember itt is háttérben marad.

A DE 11 szerzője Babits életrajza kapcsán is a tőle megszokott elvet alkalmazza: kronológiai sorrendben, de kulcsmozzanatok köré szervezi az információkat. Bemutatja a „harmonikus családi hátteret” (de az apa elvesztéséről nem ejt szót), majd a költő iskoláit (anélkül, hogy unalmas részletekbe bocsátkozna!). Fogarasi tanári működéséről megtudjuk, hogy „száműzetésnek élte meg”, értesülünk arról, hogy szenvedélyesen szerette Itáliát, majd pedig a költővé érés főbb állomásait ismerjük meg. A háború idején tanúsított „erkölcsi állásfoglalásával”, majd egyetemi katedrájának rövid történetével is megismerkedhetünk. Az érett költő munkásságáról, az irodalmi élet szervezőjéről és későbbi betegségéről is tömör, jó összefoglalót kapunk. Egyedül a házassága kérdésében sikerült a valóságosnál eszményibbre a kép. A szerző szerint a Török Sophie-val kötött házasság „Babits számára élete végéig kiegyensúlyozott családi hátteret jelentett” (DE 11, 196. o.).

A legteljesebb, leginkább részletes portrét Babitsról az MK 11-ben találhatjuk. Értesülünk apja korai elvesztéséről, ifjúkori barátságainak jelentőségéről, fogarasi magányáról. A költővé válás dilemmaiba részletes betekintést kapunk. A hat oldalnyi életrajz során kirajzolódik egy szerény, töprengő, szorongó, magányos, nyugtalan alak, aki erkölcsi és esztétikai kérdésekben magasra teszi a mércét mind magával, mind másokkal szemben, ezért gyakran szembekerül a mindenkori hatalommal. Megismerjük főbb műveinek, kötetének keletkezéstörténetét, barátainak, pályatársainak nevét⁹ és azokat a fordulópontokat, amelyek változást hoztak az életében. A Baumgarten alapítványnál betöltött kurátori tisztség kapcsán érzékeny elemzést kapunk a pozícióból fakadó előnyökről és hátrányokról. Babits a szemünk előtt érik „nagy hatalmú irodalmi tekintéllyé”. Török Sophie kapcsán a szerző nagyjából ugyanazt mondja, mint a DE 11 szerzője. Nyilván azonos forrásból dolgoztak, olyanból, amely már nem ismeri vagy nem érti a Babits-kortársak óvatos, tapintatos célzásait a házastársak valódi viszonyával kapcsolatban.

Juhász Gyula

Juhász Gyula személyiségének bemutatása során a depresszió és az öngyilkosság kérdése válik megkerülhetetlenné. Közhelyszámba megy, hogy tehetsége és kudarcai egyaránt sajátos lelki alkatának köszönhetőek.

A tankönyvek sokkal rövidebben értekeznek Juhász Gyuláról, mint Adyról vagy akár Babitsról, ami tulajdonképpen érthető is. A kényes kérdéseket nem kerülik ki, ami arra utal, hogy a depresszió nem tabu-téma a magyar társadalomban, és az öngyilkosság mint jelenség is kibeszélhető.

Az ML 11 szerzője alig fél oldalban foglalja össze az életutat. Ez a féloldalmi szöveg azonban rendkívül gazdag, pontos és informatív. Nyíltan vall a költő depressziójáról és öngyilkosságáról. Nem ejt azonban szót arról, hogy Juhász Gyula volt József Attila első felfedezője és támogatója.

A PNCS 11 „Adatolója” fél oldalt foglal el, és évszámokhoz köti az említésre méltónak talált életrajzi mozzanatok. Szükszavúságában elfelejti megemlíteni a költő depresszióját, de öngyilkosságáról megemlékezik. József Attilával kapcsolatos támogató viselkedése nem, de Adyval való levélváltása helyet kap ebben a rövid adatsorban. Mivel adatsorról van szó, portré nem rajzolódik ki belőle.

Szintén röviden, alig egy oldalnyi terjedelemben foglalkozik Juhász Gyula életével az SB 11 is. Csak a legfontosabbnak ítélt mozzanatok tárgyalására szorítkozik, ezeket azonban – a terjedelemhez mérten – túlrészletezi. Példa erre, amikor a tizenéves fiú papi pálya iránti vonzódását fejtegeti. A szerző kissé sietősen szalad végig az életúton, mint-

ha túlságosan eseménytelennek és érdektelennek találná, és versmotívumok részletesebb tárgyalásával „tölti ki” az oldalt. Az utolsó előtti bekezdésben megtudjuk, hogy Juhász Gyula „kedélyvilága búskomorságra hajlott” (SB 11, 97. o.), és többször kísérelt meg öngyilkosságot. A legutolsóról azonban nem tesz említést.

A DE 11 is szűkszavú, de abban az egy oldalban, amit neki szentel, igen sokat elmond a költő személyiségéről, küzdelmeiről. Hiteles portrét rajzol a tehetséges, de soha igazán érvényesülni nem tudó, egyre jobban elmagányosodó, beteg emberről. Rámutat a depresszió és az életmű összefüggésére. Külön kitér arra, hogy milyen szerepe volt Juhász Gyulának József Attila költői indulásában, majd kontextusba ágyazva (depresszió, korábbi kísérletek, tudatos előkészület) beszámol utolsó, sikeres öngyilkossági kísérletéről.

A SZMM 11 Juhász Gyula-fejezetének szerzője¹⁰ is a portrékészítés igényével válogatja ki az általa tárgyalt életrajzi mozzanatok. Számos olyan kérdést boncolgat és válaszol meg pszichológiailag is hitelesen, amelyek lényegesek lehetnek Juhász Gyula, az ember és a költő megértésében. Köztük például azt, hogy miért vágyott örökké Szegedre, milyen családi örökségtől rettegett, milyen eszmék gyakoroltak hatást rá. A nagyjából egy oldalnyi életrajz a költő öngyilkosságának bejelentésével zárul.

A vizsgált tankönyvek közül a legrészletesebb, és pszichobiográfiai szempontból is legkimunkáltabb Juhász-portrét a MK 11 nyújtja. A két és fél oldalon gyakorlatilag minden említésre méltó mozzanatra kitér, kérdéseket vet fel és válaszol meg, összefüggésekre mutat rá. Olyan részletekre is sort kerít, amelyek élettel töltik meg a költő alakját. Értesülünk például egy szállodában elkövetett öngyilkossági kísérletéről, illetve arról, hogy az őszirózsás forradalom kizökkentette a depressziójából. Ezek a mozzanatok eltérő jelentőséggel bírnak, de tárgyalásuk mindenképpen szükségesíti a portrét. A költő betegségéről sokkal érzékeltetőbb képet adnak, mint egy definíció. Az életrajz Juhász Gyula öngyilkosságának tényével zárul. Egyetlen, de fontos kérdésben bizonytalan és ezért félrevezető a szerző: megkülönbözteti az „idegbetegség” és a „depresszió” fogalmát, és ez utóbbit a költő mellőzöttségéből eredezteti.¹¹

József Attila

József Attila élettörténetében kikerülhetetlen mozzanat többek között a kettős árvaság, a lelenc-lét, a párkapcsolatok kudarca, az öngyilkossági kísérletek, a személyiségzavar és a pszichoanalízissel való kapcsolatának kérdései. József Attila jelentőségét és költői nagyságát éppúgy nem szokás kétségbe vonni, mint Adyét, ennek megfelelően a tankönyvek részletesen tárgyalják az életútját.

Az SS 9–10 kiretusálja a költő életéből mindazokat a mozzanatok, amelyekkel láthatóan nem tud mit kezdeni. Ami marad: József Attila, a munkásköltő, a párttag, a közeleti aktivista. A leírásból sem az embert (árvaságával, szerelmeivel, dilemmáival, szegénységével), sem a gondolkodó embert, sem a nagy reményekre jogosító tehetséges embert, sem pedig a beteg embert (a diagnózis dilemmái) nem ismerjük meg. Öngyilkosságát sem említi.

PNCS 12 szokása szerint rövid, lexikonszerű életrajzot ad, de egyúttal bőségeset és informatívát. Tömörsege néha pontatlansághoz vezet. Köznapi kifejezésekkel igyekszik körülírni azokat a mozzanatok, amelyek nem tüntetik fel ideális fényben a költőt. Ezek a körülírások viszont pontatlanok és félrevezetők: a freudi személyiségmodellről, illetve a szublimáció fogalmáról írottak például nem felvilágosítják, hanem összezavarják a tájékozatlan olvasót.

Az ML 12 rövidere szabott életrajza hasonlít a PNCS 12-ére, de más szempontok szerint válogatja meg az adatait (véltetően ugyanabból az életrajzi lexikonból). Korrekt, érzékeny portrét fest, hitelesen vázolja fel József Attila életútját.

A vizsgált tankönyvek közül az MK 12 nyújtja a legteljesebb, legrészletesebb és legizgalmasabb életrajzot a költőről. A portréból kirajzolódik József Attila pszichológiailag is hiteles személyiségrajza. Képet kapunk hányattatott gyermekkoráról, a sorsfordító eseményekről (Makai Ödön gyámkodása, egyetemi éve, műveinek megjelenése, kizárása a pártból, stb.). A szerző objektíven beszámol a költő szokatlan, az egészséges, illetve a „tiszteletre méltó” ember sémájába nem illő viselkedéseiről, szokásairól is. Például: „József Attila szinte a semmiből élt, nem volt biztos havi jövedelme. Rokonok, majd mecénások támogatására, Judit munkabérére szorult” (MK 12, 120. o.). (Némileg azonban felmenti: túl kevés honoráriumot kapott, nem volt alkalmas „szokványos polgári foglalkozások üzésére”; „Kora gyerekkora óta érték csapások szervezetét, testi és lelki állapotát...”, MK 12, 120. o.) Részletesen, közérthetően, ugyanakkor pszichológiai szempontból is korrekt módon beszél a betegségéről, a diagnózis dilemmáiról, tragikus haláláról. Összességében: pszichobiografikus igényű és értékű portrét fest.

A vizsgálat tanulságai

Az általam vizsgált tankönyvek életrajzi fejezetei révén a következő kép rajzolódik ki. A középiskolai tankönyvek döntő többsége részletes és hiteles portrét fest Adyról, és őszintén feltárja és tárgyalja a vele kapcsolatos kényes kérdéseket. A tankönyvszerzők szinte versengenek abban, hogy ki ír hosszabb, részletesebb, jobb életrajzot a költőről.

Babits pszichobiografikus igényű, teljes, hiteles portréjával egyelőre még adósak a tankönyvek. A DE 11 és az MK 11 portréinak kivételével az olvasók csak egy kilügzött adatsorral, nem magával a költővel találkozhatnak.

A vizsgált tankönyvek mindegyike őszintén beszél a Juhász Gyula személyét illető kényes kérdésekről, de legtöbb esetben nem tartják érdemesnek arra, hogy hiteles, életzerű portrét rajzoljanak róla.

A tankönyvek József Attila alakját nagyrészt hitelesen állítják elének. Pszichobiografikus igénnyel és értékkel azonban ritkán foglalkoznak vele.

Mindezek fényében elmondható, hogy a középiskolásoknak szánt irodalomkönyvek életrajz-fejezeteiben sok példát találunk a hagyományos, az eszményítés igényéből fakadó portréalkotásra, illetve arra, hogy a szerzők nem kívánnak portrét alkotni. De találunk néhány kiváló példát a pszichobiografikus igénnyel megírt, hiteles személyiségrajzra is.

Úgy tűnik, a pszichobiográfia tényerése két tényezőkön múlik: a tankönyvszerző ilyen irányú érdeklődésén (elkötelezettségén),

Úgy tűnik, a pszichobiográfia tényerése két tényezőkön múlik: a tankönyvszerző ilyen irányú érdeklődésén (elkötelezettségén), illetve az egyes írókkal kapcsolatos diskurzus hagyományán. Ez utóbbi arra vonatkozik, hogy lehet-e, szokás-e nyíltan beszélni a problémáról (mint az öngyilkosságról Juhász Gyula esetében), vagy nem (például Babits házasságának dilemmáiról). Úgy látom, a tankönyvszerzők olyan témákhoz nyúlnak bátran, amelyekkel ma már nem sértenek tabukat, és nem szívesen vállalkoznak a még mindig „érinthetetlen” témák boncolgatására.

illetve az egyes írókkal kapcsolatos diskurzus hagyományán. Ez utóbbi arra vonatkozik, hogy lehet-e, szokás-e nyíltan beszélni a problémáról (mint az öngyilkosságról Juhász Gyula esetében), vagy nem (például Babits házasságának dilemmáiról). Úgy látom, a tankönyvszerzők olyan témákhoz nyúlnak bátran, amelyekkel ma már nem sértenek tabukat, és nem szívesen vállalkoznak a még mindig „érinthetetlen” témák boncolgatására. Ezzel együtt tiszteletre méltó az az erőfeszítés, amellyel a pszichológiai hitelesség megteremtésén fáradoznak.

Irodalomjegyzék

Bálint Ágnes (2012a): Pszichobiográfia és irodalomtanítás. In: Orsós Anna és Trendl Fanni (szerk.): *Újfelzök: Ünnepi kötet pályatársak, kollégák, tanítványok neveléstudományi tanulmányaiból a 70 esztendő Forray R. Katalin tiszteletére*. Pécsi Tudományegyetem BTK, Pécs. 40–45.

Bálint Ágnes (2012b): *Télemakhosz bolyongásai. Németh László pszichobiográfiája 1901–1932*. Kronosz Kiadó, Pécs.

Péter László (1994, szerk.): *Új Magyar Irodalmi Lexikon*. I. A–Gy. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Schultz, W. T. (2005, szerk.): *Handbook of Psychobiography*. Oxford University Press, New York.

Szerb Antal (1991): Magyar irodalomtörténet. Magvető, Budapest.

Jegyzetek

¹ Néhány modern irodalomtanítási koncepció: élményközpontú (Fűzfa Balázs), problémacentrikus (Arató László), képességfejlesztő (Kelemen Péter), kooperatív (Pethőné Nagy Csilla), posztmodern (Bókay Antal).

² „Költészete teljesen újat hozott a hazai irodalomban.” „Számos versében a *magány*, a magára maradottság élménye szólal meg.” (SS 9–10, 276. o.)

³ Az Ady-fejezetet Veres András írta.

⁴ Ebben a tekintetben a kortárs és tanítvány Németh László bizonyos értelemben kivételt képez: különvéleményét nem rejtette véka alá, így hamarosan „kiírta” magát Babits baráti köréből (Bálint, 2012b).

⁵ A szerző tévesen 1929 helyett 1934-re teszi annak dátumát, hogy Babits a Nyugat főszerkesztője lesz.

⁶ Ennek szerzője Szegedy-Maszák Mihály.

⁷ Ezzel szemben a telken egy öreg ház is állt, nem kellett tehát építkezniük, egy esetet kivéve, amikor a ház egyik fala kidőlt. A tévedés forrása valószínűleg az *Új Magyar Irodalmi Lexikon* Babits-szócikke.

⁸ *Új Magyar Irodalmi Lexikon*.

⁹ Németh László és Illyés Gyula azonban hiányzik közülük!

¹⁰ Zemplényi Ferenc.

¹¹ Lélektanilag úgy lenne pontos, hogy Juhász Gyula endogén eredetű öröklött depresszióban szenvedett, tehát nem a „mellőzöttség” váltotta ki. Az „idegbetegség” félrevezető köznyelvi terminus, homályos jelentéssel.